

שיר השירים בפרסית יהודית

שאל שקד

Jes P. Asmussen and Herbert H. Paper, *The Song of Songs in Judeo-Persian: Introduction, Texts, Glossary*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 9:2, Kobenhavn 1977. 118 pp.

וחשף למחקר כמה מחיבוריהם של יהודי פרס. בחמש עשרה השנים האחרונות קמה קבוצה חדשה של חוקרים המקדישים לנושא זה את עיקר מאמציהם ומחשבתם. רבים מכתבי-היד שהיו טמונים בספריות שונות זוכים לצאת לאור, ועניינים הקשורים במכנה הלשון ובתולדות הספרות נכתבים ומתפרסמים.

מה הוא העניין המיוחד בספרות הפרסית היהודית? יש כאן, בזעיר אנפין, כמעט כל הסיטואציה היהודית: מידה רבה של אחדות ושילוב היסטורי ותרבותי עם הסביבה הנוכח־רייה, ובכל זאת ייחוד יהודי מובהק; גאווה של קיבוץ יהודי בסביבתו ובתרבותו, ועם זאת ניכור, סבל, יסורים ולחץ; רצף יחיד במינו של קיום יהודי בגלות, וגעגועים מתמידים לגאולה. מבחינת הלשון מרוכזים כאן כל הסממנים המאפיינים לשון יהודית: לשון של מיעוט לאומי ודתי הנוטה לשמור בתוכה על קווי-היכר ארכאיים, שהלכו לאיבוד בלשון

חקר השפה והספרות הפרסית היהודית החל כבר במאה הקודמת. תחילה עסקו בו כמה מגדולי החוקרים המזרחנים של התקופה: פאול דה לאגארד, תיאודור נלדקה, ולאחר מכן החוקר הרוסי קארל זאלמאן והחוקר היהודי ההונגרי וילהלם באכר. לאחר תקופת הראשית היא של המחקר באה על הספרות הזאת עת ממושכת של הזנחה וכמעט שיכחה. ענפים אחרים של ספרות המזרח, כולל הספרות היהודית בארצות המזרח, זכו לתשומת לב רבה, ואף הידע של הפרסית הספרותית, לתקופתיה השונות, התפתח בצורה ניכרת, אך ספרותם של יהודי פרס נשארה שרויה בקיפ־און יחסי מבחינת המחקר הלשוני והספרותי. זכור לטוב החוקר המנוח ואלטר פישל על שהמשיך לפרסם מאמרים בתחום זה, כמעט לבדו, וקיים את העניין בתחום המורשת הזה, וראוי לשבח הרב פרופ' עזרא ציון מלמד ייבל"א המוסיף לתרום למדע, על שפירסם

סית. בתקופה זאת, בין המאות הי"ד והי"ז, פעלו גדולי היוצרים בלשון זאת, ביניהם המשוררים המפורסמים שאהין ועמראני. יש בידינו מתקופה זאת תרגומי מקרא חשובים, ספרות מדרשית (גם בעברית, ראה "פתרון תורה" שפירסם לאחרונה פרופ' א"א אורבך, שהוא לקט מדרשי שנעשה בפרס). אך עיקר היצירה הספרותית של יהודי פרס, ובכך הם נבדלים מקהילות יהודיות אחרות, איננו בתחום היצירה הרבנית או ההלכית, אלא בשירה. ושירה זו, בחלקה הגדול איננה שירה ליטורגית, שנועדה להיות חלק מן התפילה או תרגום של קטעי תפילה, אלא היא שירת עלילה ואהבת הבנויה סביב למוטיבים יהודיים בסגנון המקובל בספרות הפרסית הקלאסית. מאחר שרק מעט נעשה במחקר המפורט של הספרות הפרסית היהודית הקלאסית, עדיין לוטים שמוטיבים של רבים מן היוצרים בערפל של אנונימיות.

השלב השלישי בספרות הזאת הוא היצירה הספרותית של הדורות האחרונים. מבחינה לשונית חלה כאן דיפרנציאציה גוברת והולכת של להגים שונים, ומתבלטים ההבדלים גם בלשון הכתובה בין הפרסית של יהודי פרס עצמה ובין זו שבה משתמשים יהודי בוכארה או יהודי אפגאניסטאן, אף שהכותבים משתדלים ברוב המקרים לכתוב בלשון הספרותית של כלל יהודי איראן ולחקות את הסגנון והמבנים שנקבעו בתקופה הקלאסית. מבחינת הצורות והתכנים דומה שאין בתקופה זו חידושים מפליגים.

הספר שאנו עוסקים בו עוסק בתחום קטן ומצומצם של ספרות פרסית יהודית: תרגומי שיר השירים. נראה שנקודת המוצא היתה שני כתבי-יד של "תפסיר" שיר השירים, השמורים כיום בספרייה הלאומית בפאריס, והם שייכים

של בני הרוב המוסלמי, ועל כן יש בה עניין מיוחד לתולדות הלשון הפרסית בכללותה, עד כדי כך שנאמר עליה שאין אפשרות לעסוק בתולדות הלשון הפרסית בלי להתעמק בכתבים הפרסיים היהודיים. אך כלשון יהודית ספרותית זו גם לשון תרגום, המחקה חיקוי עיוור את המקור העברי של כתיב הקודש; וכלשון של דיבור והוויה יהודית היא מכילה בתוכה יסודות רבים מן השפות שנתקדשו במשך הדורות כשפות יהודיות ראשונות — העברית והארמית. מבחינת תולדות עם ישראל וספרותו יש עניין מיוחד בקיבוץ יהודי שהיה אמנם נידח במקצת מבחינת מיקומו הגיאוגרפי, בשולי הריכוזים היהודיים הגדולים, אך השפיע השפעה רבה על כלל ההתפתחויות ביהדות, בכך שהיווה מקום גיבוש לתנועות חריגות, שהבולטת ביניהן היתה הקראות.

אפשר למנות, בצורה גסה, שלושה שלבים בספרותם הפרסית של היהודים בפרס. ראשית, ספרות התקופה הקדומה ביותר, שתחילותיה במאה השמינית לסה"נ והמגיעה עד למאה הי"ג. היא כתובה בלשון שהיסודות הארכאיים בה בולטים במיוחד ומזכירים תופעות הידועות מן הפרסית האמצעית (הידועה לעתים גם בשם פהלווי), אך נשכחו בפרסית הקלאסית של המוסלמים. מתקופה זאת נתפרסמו עד כה בעיקר כתובות על גבי סלע, שנמצאו באפגאניסטאן, מכתב בודד מאיזור תורכסטאן הסינית מן המאה השמינית, ואוצר גדול וחשוב של תעודות, מכתבים וקטעי-ספרות מגניזת קהיר, המחכה ברובו הגדול לפירסומו. העניין ההיסטורי העיקרי הקיים בחומר מגניזת קהיר הוא בקטעי הפרשנות וההלכה שמקורם קראי ושנתחברו בפרסית יהודית.

השלב השני של הספרות הפרסית היהודית כולל יצירות מתחום הספרות הפרסית הקלא-

מתעוררת התמיהה: שלוש הנוסחאות האחרות של התרגומים מודפסות בצורה המקשה מאוד על השוואתן עם הנוסחה הראשונה, שכן הן מודפסות בנפרד. ייתכן שמשוהו בתולדות הכנת הספר בידי שני מהדירים נפרדים מסביר את הזרויות הללו. אך חבל שהדבר לא בא לידי ביטוי מפורש בספר, והקורא נדרש לנסות ולפענח את התעלומה מתוך יגיעה בספר.

נוסף להעתקת הטקסטים כולל הספר מבוא מועיל ובו מידע על תרגומי מקרא לפרסית שפורסמו בדפוס. בסוף הספר ניתן דיון לשוני, לפי סדר אלפביתי, במילים נבחרות מתוך הטקסטים שפורסמו בספר. רשימת המילים שבסוף הספר יש בה כמובן עניין ותועלת, אך נראה לי שבמעט מאמץ נוסף היה אפשר לתת רשימה מלאה של המילים בטקסט הקצר הזה, דבר שהיה תורם תרומה של ממש להכרת הלקסיקון של הפרסית היהודית, ולא רק להכרת מילים מסוימות שיש בהן עניין ארכאי. יש, למשל, עניין מיוחד בהכרת הרכיבים העבריים והארמיים בשפה הפרסית היהודית — לא פעם אלה הן מילים מיוחדות ומעניינות; ויש גם עניין בהבנת הרכיב הערבי שבפרסית היהודית, בהשוואה לרכיב הערבי בפרסית הקלאסית הכללית. בדיון במילים הבודדות היה גם מקום להעיר על שאלות בעלות אופי פרשני, אך דבר זה אינו בא לידי ביטוי בדיון הלשוני שניתן כאן.

ההערות שהערו מכוונות להצביע על כך שיש מקום להרחיב את תחומי העיסוק בטקסטים פרסיים יהודיים, אל מעבר לעניין הלשוני המצומצם. מספר העוסקים בספרות הזאת עדיין קטן מאוד, ויש לקוות שחוקרים נוספים יימשכו אליה ויטפלו בהיבטים השונים והמגוונים שיש בה.

לשכבה "הקלאסית" של ספרות פרסית יהודית. על אלה הוסיפו שני המחברים שלפנינו שתי נוסחאות אחרות של שיר השירים בפרסית יהודית: אחת מהן קרובה לנוסחה "הקלאסית", והיא מצויה בכתב-יד שבאוסף אדלר בניו-יורק, ואחרת, שנדפסה (ואולי הוכנה) על ידי ר' שמעון חכם, המחבר והמדפיס הירוד שלמי הבוכארי, שעשה רבות לשימור המורשת היהודית הפרסית. נוסחה אחרונה זאת ניתן לשייך לשלב השלישי של הספרות, לפי המיון שנעשה לעיל.

צירוף התרגומים הזה והצגתם זה לצד זה יש בו עניין: הוא מאפשר לראות ניגודים לשוניים וסגנוניים, והוא גם מאפשר לבדוק את מידת התלות השונה שיש לתרגומים פרסיים שונים בפרשנות ובספרות התרגום המסורתית של כלל ישראל. אך חבל שאת האפשרות לבדוק את העניין מסרו המחברים בספר הזה לגמרי לשיפוטו של הקורא, בהגישם לו חומר-גלם בלבד.

יש להחזיק טובה מרובה למחברים שנתנו בידינו את הטקסט הזה על נוסחאותיו השונות, ועשו זאת בדייקנות, בנאמנות ובצורה מהודרת ביותר, אלא שיש מקום לכמה הערות ביקורת. בהצגת הטקסט נקטה ההוצאה במידה של בזבז שאין לו הצדקה, ועם זאת אין הדפסת החומר שימושית במידה מספקת. כטקסט בסיסי שימש להוצאה כ"י פאריס 116, והוא ניתן במלואו פעמיים: פעם בצילום כתב-היד, ופעם בתעתיק לאותיות לאטיניות. אך אם ההנחה היתה, שהקורא שאליו מיועד הספר אינו בקי באותיות העבריות (וקשה להבין כיצד קורא כזה יזדקק לפרסית יהודית), הרי הדבר מוכחש על ידי העובדה שהנוסחאות האחרות של תרגומי שיר השירים ניתנו באותיות עבריות בדפים אחרים של הספר. וכאן